

tzv. krajputašů (selských náhrobků v podobě stylizované lidské figury) na pomnicích objevovaly elementy sociálního postavení zesnulých (hodinky na řetízku, šicí stroj značky Singer aj.). Podobné tendence se objevují i na náhrobcích z konce 20. století. Autor tak zdokumentoval např. vyobrazení lodí, letadla či helikoptéry, jindy pak předmětů, které si zesnulý oblíbil – knihy, šálku kávy, cigarety, případně domácího zvířete. Prodanovic' poukazuje na doslovnost nejnovějších náhrobních monumentů. Stále častěji se neobjevuje pouze symbol, ale např. bronzová socha v životní velikosti (s hudebním nástrojem, na kole aj.) či co možná nejvěrnější přenos fotografie na náhrobní desku. Návrat k nacionálním a náboženským hodnotám se promítl i do prostředí hřbitovů, kde někdejší partyzánskou symboliku (pěticípé hvězdy) nahradily pravoslavné kříže. Bělehradské nekropole byly novou dobou postiženy stejně, jako celé město – v boji o místo přestal být brán ohled na tradiční orientaci hrobů, vznikají rozsáhlé hrobky, připomínající víkendové chaty či dokonce autorovy oblíbené kiosky. Specifickou kapitolu tvoří místa posledního odpočinku významných představitelů organizovaného zločinu a paravojenských jednotek z 90. let. Ty zdobí zpravidla sochy v životní velikosti (s doplňky, jako jsou boxerské rukavice, hodinky, prsten aj.), veršované epitafy či hned několik zobrazení nebožtíka najednou. Za vrcholné vyjádření ducha doby i celé mafiánsko-válečnické subkultury a jejích hodnot považuje Prodanovic' hrobku, kterou krom bronzové sochy zavražděného zločince zdobí i mramorová, takřka pop-artová socha stolku s taktéž kamennou lahví Coca-Coly, popelníkem a krabičkou cigaret Marlboro.

Prodanovic' se nesnažil napsat vyčer-

pávající vědeckou studii dané problematiky. Přesto svými esejí a bohatou fotodokumentací postihuje atmosféru Bělehradu a Srbska v době diktatury Slobodana Milošević'e trefněji, objektivněji i vtipněji, než záplavy analýz, které se soustřeďují na „velké“, oficiální události primárně politického charakteru.

František Šrístek

Michal Illner (ed.) Soudobé město v měnící se společnosti. Sociologický časopis, 2003, 39 (2).

Městu, fenoménu velmi starému ale současně úzce svázanému s dobou moderní, věnuje sociologie soustavnou pozornost nejpozději od 10. let minulého století, kdy prováděla výzkumy Chicaga a dalších měst sociologická škola zastoupená tak slavnými jmény, jako byli Robert E. Park nebo Ernest W. Burgess. Sociologické zkoumání města našlo své místo i v domácí sociologii již před 2. světovou válkou, za všechny je třeba vzpomenout alespoň práci Z. Ullricha o pražských předměstích z konce 30. let. Po roce 1948 se sociologii města v českých zemích nevedlo o nic lépe než ostatním odvětvím oboru, díky malé ideologické zatíženosti se jí však podařilo přežít v době normalizace a dokonce poskytla útočiště badatelům, kteří by se ve svobodnějších podmínkách nejspíše věnovali jiným oblastem výzkumu nebo teorie. Z posledně jmenovaného důvodu postihl po roce 1989 sociologii města na rozdíl od ostatních oborů sociologie odliv zájmu i mozků. Věrný oboru však zůstaly jeho výrazné osobnosti, Michal Illner a Jiří Musil, kteří také mají – první jako editor a druhý jako autor úvodní přehledové stati – největší díl zásluhy na tom, že *Sociologický časopis* mohl v letoš-

ním roce vydat monotematické číslo věnované problematice urbánní sociologie.

Michal Illner v úvodu popisuje současný stav české sociologie města. Upozorňuje na to, že téma města bylo v české sociologii frekventovanější v 70. a 80. letech jako jeden z nemnoha „únikových terénů“, a konstatuje, že v současnosti čeští autoři publikují texty k urbánní problematice více v zahraničí než doma. To je situace mírně paradoxní, vezme-li se úvahu, že města v transformující se postkomunistické společnosti představují dějiště, ve kterém se často jasněji a názorněji než jinde zviditelňují výsledky sociálních procesů, ke kterým v české společnosti jako celku dochází. Nárůst sociálněekonomických rozdílů má za následek residenční segregaci, liberalizace přeshraničního pohybu obyvatelstva zvětšuje etnickou a kulturní heterogenitu měst. Praha a další velká česká města vytvářejí kolem sebe metropolitní regiony, probíhá v nich proces suburbanizace. Viděna z ptací či spíše kosmické perspektivy, česká města se stávají uzly v síti měst pokrývající povrch nejen střední Evropy, ale celého světa. Jak tyto editorem uvedené příklady ukazují, námětů, a to nanejvýš aktuálních, má dnešní česká sociologie města více než dost.

Zkoumání města je úkol vyžadující spolupráci odborníků několika oborů. Je proto příznačné, že z celkem šesti příspěvků, které obsahuje monotematické číslo *Sociologického časopisu* k urbánní sociologii, jsou dva napsány sociology, jeden pochází od etnologa a tři od sociálních geografů. Výsledkem jejich spolupráce je pestrá a přitom konsistentní mozaika pohledů na česká města, jejich vývoj a procesy v nich probíhající v posledních letech.

Číslo otvírá rozsáhlá přehledová studie Jiřího Musila „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000“. Autor v ní shrnuje vývoj sociologie města ve Spojených státech, některých západoevropských zemích, zejména Velké Británii, Francii a Německu, a v některých zemích postkomunistických, jmenovitě v České republice (Československu), Polsku a Maďarsku. Období, v němž sleduje rozvoj urbánní sociologie, autor dělí na periody 1950–1975 a 1975–2000, a to z důvodů vnějších (fiskální krize měst v USA a krize státu blahobytu v západní Evropě po roce 1975), které se však přirozeně promítají do vnitřní změny přístupů a metod uplatňovaných v sociologických výzkumech měst.

V odstavcích věnovaných *americké sociologii* města Musil sleduje proces odpoutávání od humánní (či sociální) ekologie chicagské školy k inovacím, jaké představovala faktorová ekologie, analýza sociálních oblastí nebo teorie ekologického komplexu. V období po roce 1975 autor rozlišuje čtyři proudy amerického urbánně sociologického myšlení, jimiž jsou: 1. regulační marxismus; 2. neomarxistická kalifornská škola; 3. teorie nerovnoměrného vývoje a globalizace; a 4. kulturalistický přístup.

Pasáže pojednávající o *francouzské* sociologii města upozorňují na spřízněnost durkheimovské sociologické školy reprezentované Mauriceem Halbwachsem s chicagskou školou a na produkt fúze obou těchto směrů v díle Chombarta de Lauwe *et al.* o pařížské aglomeraci z roku 1952. Dále jsou do přehledu zařazeni významní marxističtí sociologové města Henri Lefebvre, autor vlivného konceptu produkce prostoru, a dnes světově proslulý Manuel Castells, spojený zde s chápáním města jako místa kolektivní

spotřeby a bojů o veřejné i soukromé statky.

Z autorů *britské* urbánní sociologie se v textu objevuje např. autor pojmu bytových tříd John Rex, neomarxista David Harvey, který zavedl koncepci tzv. dvou oběhů kapitálu, a zejména Ray E. Pahl, zakladatel teorie urbánního manažerismu, jež při analýze měst zdůrazňuje působení městské byrokracie jakožto podstatného faktoru urbánních procesů. *Německá* sociologie města je ve stati připomenuta např. Hansem-Paulem Bahrtem, autorem studií o výstavbě měst, neoeologickou školou (Jürgen Friedrichs a Bernd Hamm), ale také sociologickým klasikem Norbertem Eliasem, v tomto kontextu významným zejména díky knize *Dvorská společnost*.

V kapitole o urbánní sociologii socialistických zemí střední Evropy autor připomíná obecně známou kvalitu polské sociologie, líčí nadějně počátky a méně nadějně konce české sociologie města po r. 1968 a v kontextu sociologie *maďarské* upozorňuje na osobnost Ivana Szelényiho, autora studie Městské nerovnosti v době státního socialismu, kterého označuje za vůbec nejvýznamnějšího urbánního sociologa ze socialistických zemí.

V závěru autor charakterizuje cestu, již urbánní sociologie urazila od 50. let do současnosti, jako cestu od *popisu* různých stránek města, přes pokusy o jejich *výklad*, kdy spolu soutěžily neomarxistický, neoweberovský, neoeologický a kulturalistický výkladový model, k současnému *pluralitnímu přístupu* k městské problematice. Zájemci o studium sociologie města jistě ocení velmi rozsáhlou bibliografii na konci Musilova článku.

Autorka druhé stati **Annett Steinführerová** se věnuje problému setrvávání a proměny sociálních a prostorových

rozdílů a segregace ve struktuře měst. Za obzvlášť vhodný a téměř nedotčený terén k výzkumu tohoto problému považuje postkomunistická města a k empirické analýze si vybrala Brno. Z jejích výsledků jistě stojí za zmínku, že z hlediska socioekonomických ukazatelů jsou západněji položené městské čtvrti v lepší pozici než čtvrti východní. Rozdíly mezi západními rezidenčními čtvrtěmi a východními oblastmi urbánní deprivace se promítají i do demografického a etnického profilu obyvatelstva těchto částí Brna. Podobný protiklad jako mezi východem a západem existuje také mezi vnitřním městem a městskou periferií. Autorka dospívá k závěru, že lokalizace čtvrtí horních vrstev i vrstev nejnižších vykazuje výraznou stálost v čase. V poslední části své stati Steinführerová přináší výsledky dotazníkového šetření, v němž se tázala obyvatel Brna, kde by chtěli a kde naopak nechtěli bydlet. Výsledky potvrzují západo-východní polarizaci města.

Článek etnologa **Zdeňka Uherka** se zabývá hlavními cizineckými komunitami, jež se utvořily v českých městech během posledních desetiletí a zejména po roce 1990. V úvodní části autor shrnuje výsledky sčítání lidu a poukazuje na relativně vysokou koncentraci cizinců v některých malých příhraničních městech a sídlech (13,7 % Vietnamců v Železné Rudě). Zvláštní pozornost věnuje Praze se silným (3 % podle oficiálních statistik, ve skutečnosti však mnohem více) zastoupením cizinců a specifickými podmínkami pro život cizineckých komunit. V následující části autor pojednává o vybraných skupinách cizinců a o mechanismech, které používají k adaptaci na české městské prostředí. Vybranými komunitami jsou Slováci, Ukrajinci, Arméni, Gruzínci, Číňané

a Vietnamci. Závěrem autor podává typologii adaptačních strategií, kterou vyzoroval u různých cizineckých komunit. Jsou jimi strategie 1. pracovní migrační; 2. multikulturní; a 3. asimilační, jež jsou typické zejména pro komunity 1. ukrajinskou; 2. čínskou; a 3. slovenskou.

Sociální geograf **Luděk Sýkora** se ve svém článku zabývá fenoménem, se kterým se setkal každý, kdo při občasných vyjíždkách za Prahu narazil na pozoruhodné výtvory tzv. podnikatelského baroka na místech, která ještě donedávna nenesla stopy civilizace, nebo na jiné projevy tzv. *urban sprawl*. Suburbanizace, nejen divoká, ale obecně, je zpracována přehledově, autor vysvětluje, co tento pojem znamená, jakých forem fenomén suburbanizace nabývá, jak lze suburbanizaci sledovat a měřit, co ji způsobuje a jaké jsou naopak její důsledky. Sociálním důsledkům suburbanizace se věnuje i závěr, v němž autor upozorňuje na tendenci k segregaci vyšších vrstev, jež je suburbanizačním procesům vlastní, a poukazuje také na možnost konfliktů mezi starousedlíky a nově příchozími v rychle se množících suburbii velkých měst.

Průběh suburbanizace Prahy je obsahem následujícího příspěvku dalšího sociálního geografa **Martina Ouředníčka**. Historický úvod si všímá suburbanizace Prahy v 19. a 1. polovině 20. století, vystřídání stagnací v období reálného socialismu. Následuje již podrobnější líčení nové suburbanizace Prahy v 90. letech. Autor konstatuje, že souběžně dochází jak ke koncentraci, tak k dekoncentraci obyvatelstva, ovšem při jistých sociodemografických rozdílech. Do Prahy se stěhují lidé zejména z ekonomických důvodů, naopak do zázemí se vystěhovávají kvůli zlepšení kvality

života. Celková migrační bilance Prahy je záporná, tzn. dekoncentrace převažuje nad koncentrací. Opačně je tomu v jediné věkové skupině, a to mezi mladými ve věku 20. až 30. let, což autor vysvětluje již zmíněnou ekonomickou motivací. V závěrečné části článku autor rekapituluje výsledky vlastního dotazníkového šetření, kterým zjišťoval trendy ve vývoji vzájemných vztahů mezi přistěhovalci a starými usedlíky v sídlech pražského zázemí. Sociální kontakty mezi těmito skupinami jsou dosti omezené, participace nově příchozích na místní správě a sociálním životě byla ve vysokém počtu případů (60 %) nulová, ale autor odhaduje, že tento stav odpovídá jen první přechodné fázi soužití a bude vystřídán zintenzivněním kontaktů mezi oběma částmi obyvatel suburbii.

Článek „Postkomunistická města v krajině kyberprostoru“ **Jiřího Novobilského**, rovněž sociálního geografa, přistupuje k problematice měst z odlišné perspektivy, a to přes jejich přítomnost ve virtuálním světě „sítě sítí“, internetu. Autor používá metodu frekvenční analýzy webových textů k měření webové reprezentace měst, tj. počtu odkazů na město na webových stránkách. Svou pozornost soustředí na tzv. města-brány (*gateway cities*), která tvoří spojující články mezi globalizovaným světem a relativně uzavřenými postkomunistickými společnostmi. Města-brány působí jako zprostředkovatelé inovací přicházejících „ze světa“ do národních společností. Srovnání webových reprezentací postkomunistických měst s reprezentacemi měst západoevropských ukázalo dvojí: 1. západoevropská města jsou reprezentována dvojnásobně oproti městům postkomunistickým; 2. západoevropská města jsou reprezentována převážně webovými stránkami v národních jazy-

cích, zatímco města východoevropská stránkami v angličtině. Další analýza beroucí v úvahu indikátory jako HDP na obyvatele, počet odkazů souvisejících s globalizací (což jsou odkazy obsahující slova *business, culture, science, congress a tour*) na obyvatele a poměr těchto odkazů ke všem odkazům na dané město přinesla následující zajímavé výsledky: 1. webové reprezentace metropolí postkomunistických zemí jsou mnohem více propojeny s globalizačními strukturami než reprezentace ostatních měst v regionu. K něčemu podobnému v západní Evropě nedochází; 2. HDP na obyvatele je u postkomunistických měst silným prediktorem počtu odkazů souvisejících s globalizací na obyvatele, což je opět jev, který v západní Evropě nelze vysledovat. Tyto výsledky vedou autora k závěru, že města-brány jakožto šířitelé inovací a globalizačních trendů jsou městským typem specifickým pro transformující se postkomunistické země.

Soubor statí je doplněn recenzemi a anotacemi publikací z oblasti sociologie města a urbánních studií. Monotematické číslo *Sociologického časopisu* věnované problematice města je nesmírně poutavou četbou pro každého, kdo se zajímá o sociálněvědní pohled na procesy probíhající tak viditelně z hlediska každodenní zkušenosti, a přitom tak skrytě co do svých mechanismů a příčin, ve městech, v nichž žijeme.

Marek Skovajsa

Jan Kratochvil (ed.): Český a slovenský exil 20. století I. + II. [„Úvodní“ a „první“ katalog k výstavám *Český a slovenský exil 20. století*] Meadow Art, b. m. 2002, 155 s. + 159 s.

Přes svůj poměrně značný rozsah a ještě větší sociální význam se dosud československé emigrační procesy 20. století nestaly, s výjimkou poválečných reemigrací, předmětem systematického vědeckého zájmu. Na vině tu samozřejmě byly historické sociopolitické zvraty českých vlád, přičemž vztah mocenských špiček k této problematice byl mnohdy více než negativní. Možnost svobodného bádání v dějinách českých emigrací 20. století se otevřela až po Sametové revoluci, avšak přesto toto téma dosud zůstává velmi chudé. Například M. Otáhal, který nedávno shrnul výsledky nejnovějšího historického výzkumu o období tzv. normalizace, mu proto ve své práci nemohl věnovat ani jedinou kapitolu (Otáhal, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. ÚSD AV ČR, Praha 2002). Mezi nemnohé výjimky patří práce K. Kaplana, V. Prečana, autorů olomouckého Centra pro česká exilová studia či pražského Etnologického ústavu; vesměs jde však pouze o dílčí studie, jejichž celkový počet je nevelký a kvalita mnohdy nedostatečná (viz mou studii *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. SoÚ AV ČR, Praha 2002, s. 11–25). V této situaci, zdá se, je jakýkoliv pokus o hlubší rozkrytí této tak málo známé kapitoly našich dějin třeba přivítat jako zcela zásadní badatelský počín. O recenzovaných sbornících, třebaže jejich záměr byl právě takový, to však naneštěstí neplatí.

Výpravné (a tím bohužel pro většinu českých vědeckých pracovníků dosti drahé) sborníky vznikly jako doprovodné texty k brněnskému souboru výstav *Český a slovenský exil 20. století*, svým rozsahem a charakterem však výrazně přesahují formát standardních výstavních katalogů. Jejich aspirací se proto logicky stal hlubší rozbor sledované problematiky